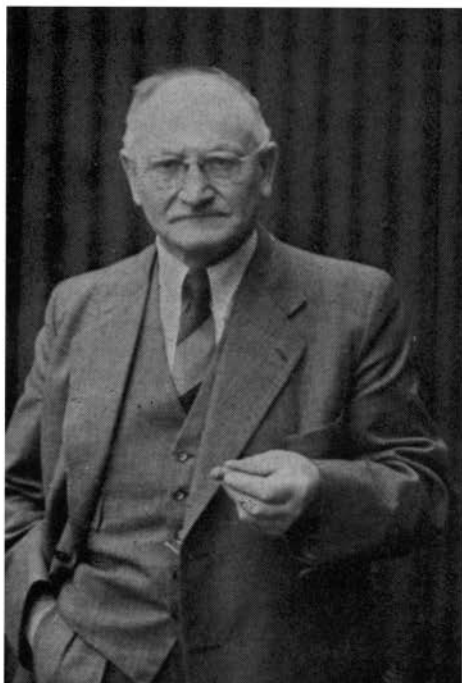

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

In Memoriam

voorzitter

1945-1970

ere-voorzitter

1970-1973

Jan Jakob Jongen 1887-1973

Zó kwam hij op ons af en zó kwam hij bij ons over: met vaste tred, enigszins stug, zelfbewust zonder zelfoverschatting, het type van een intellectueel geschoold man van zijn tijd, luisterend en kritisch antwoordend. De heer Jongen domineerde niet in de gesprekken, maar wist wel leiding te geven aan de gedachtenwisselingen. Hij oordeelde niet gauw en veroordeelde zelden. Zijn langdurig verblijf in het concentratiekamp Buchenwald en later te Haren (Noord Brabant) tijdens de duitse bezetting (1940-1942) hadden hem gerijpt,

niet gebroken; integendeel: hij kwam geestelijk gesterkt terug, waarbij hij óók nog een steun voor zijn gezin bleek te zijn geweest. Toetssteen van karakterkracht, tevens man van overtuigd geloof heeft hij deze zware periode in zijn leven manmoedig doorstaan. Hij sprak er liever niet over. In het tijdschrift „Het Land van Herle” (1966) legde hij voor het nageslacht zakelijke gegevens hierover vast. Bewonderenswaardig vond ik de mildheid, waarmee hij over dat gedwongen verblijf soms oordeelde.

Met deze schets-in-grote-trekken wil ik mijn „in memoriam” inleiden, gewijd aan Jan Jakob Jongen, geboren te Heerlen 7 januari 1887 en overleden te Schaesberg 27 november 1973. „Et erat puer intelligens” kunnen we van hem schrijven. Reeds tijdens zijn L.O.-periode ontdekte meester Vliegen te Schaesberg zijn talenten en wist zijn ouders te bewegen hem te laten studeren. In verbluffend korte tijd doorliep hij de rijkskweekschool te Maastricht (1902-1906), behaalde de hoofdakten in 1908, daarna de L.O.-akten Frans, Engels en wiskunde. Zijn drift naar kennis zette hem vervolgens aan tot de zelfstudie van de vakken geschiedenis en aardrijkskunde, waarvan hij de M.O.-akten respectievelijk in 1920 en 1926 behaalde. Zodoende heeft hij vele generaties middelbare schoolleerlingen doen delen in zijn veelzijdige kennis: dat was te Rolduc en het St. Clara-college te Heerlen. Oprichter en directeur van de Hoofdaktecursus te Heerlen leidde hij vele jongelui op tot het verantwoordelijk beroep van hoofd van school.

Ruim een halve eeuw maakte de heer Jongen deel uit van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Zijn lidmaatschap der Provinciale Staten van Limburg (1939) bracht hem ertoe bijzondere aandacht te besteden aan de stukken, die van de zijde van ons Genootschap de Provinciale Staten bereikten. In feite was hij lange tijd de enige die de belangstelling voor ons werk in dat bestuurscollege wist levendig te houden, en zulks niet zonder succes, mede met het oog op de subsidie-bijdragen.

Toen de nieuwe vlag voor Limburg aan de orde kwam, maakte de heer Jongen deel uit van een commissie van advies. (G. Panhuysen: een vlag voor Limburg, Maasgouw 1953, blz. 65-72).

Was hij voorlopig belast met een zwaar dagrooster, nà 1945 kwam er wat meer ruimte en begonnen zijn publikaties te verschijnen, gestimuleerd door de inmiddels opgerichte historische kring Het Land van Herle, waarvan hij voorzitter werd. Een bescheiden greep hieruit geeft meteen de weerspiegeling van zijn veelzijdig interessegebied, waarbij ik mij beperk tot de titelvermelding: de ontwikkeling van het grondgebied van Schaesberg in de vroege middeleeuwen (1955); aantekeningen over Heerlen 1542-1589 (1956); plaats- en riviernamen in onze streek (1962); de Lankgraaf (1962); de Onderbanken (1963); het L.O.-onderwijs en opleiding te Heerlen (1967); over de staten van Oostenrijks Valkenburg; kasteel Schaesberg, Frans Erens-herdenking (1957).

Daarnaast verschenen afzonderlijk van zijn hand de „Provincie Limburg” in het Handboek der Geografie van Nederland en zijn „Geschiedenis van Schaesberg” zowel in kerkelijk als bestuurlijk opzicht (1950).

Als voorzitter van Het Land van Herle leidde hij 25 jaren lang onze maandelijksse werkgroep met een ruime mate van limburgse goedertierenheid.

Wie met hem op excursie of op reis ging, kon zich geen betere reis-leider wensen: in welke landstreek men ook met hem kwam, dichtbij of veraf, telkens weer ontvouwde hij ons zijn opgetaste kennis van geologische, klimatologische en geschiedkundige aard. Hij heeft in letterlijke zin west-europa doorkruist. In zijn levensavond toog hij nog naar Egypte en Palestina, op onderzoekingsstocht naar de diepere gronden der menselijke kulturen.

Vanaf 1908 tot 1954 was de heer Jongen regenwaarnemer voor het K.N.M.I. te De Bilt. Zijn vele andere activiteiten op sociaal en sociaal-charitatief gebied terloops aanstippend, is het voor ons duidelijk, dat we te doen hebben met een man, wiens levensdagen tot en met gevuld waren, in dienst van de wetenschap en van zijn medemens.

Diverse hoge onderscheidingen vielen hem ten deel. Vermelden we in dit verband de overreiking van het diploma van ere-lid van genoemd Genootschap, dat hem tijdens een academische zitting, in aanwezigheid van H. M.'s vertegenwoordiger jhr. Ruys de Beerenbrouck en van de gouverneur der provincie werd aangeboden door de toenmalige voorzitter mr K. Janssen de Limpens, 18 december 1965 te Maastricht. Een mensenleven overzien is op zich reeds een uitermate moeilijke optiek, met hoeveel te meer tasten wil hier ons overleden erelid in zijn „in memoriam” worden geëerd! Limburg en in het bijzonder de oostelijke mijnstreek verloor in de heer Jongen een persoonlijkheid, „vir illustris”, een bijzonder mens!

L. VAN HOMMERICH

Een Spaanse inval in Heerlen

1652

In het archief van de Staten-Generaal bevindt zich onder nr. 5829 een brief van Hans Wilhelm van Till, drossaard in het land van Valkenburg, waarin hij rapport uitbrengt over een tweetal incidenten die zich in 1652 hebben voorgedaan in de landen van Overmaas. Onze aandacht richt zich op het tweede incident, dat plaats vond te Heerlen op 28 september 1652. (Voor de volledige tekst zie noot 1).

Op die dag trokken een aantal Spaanse soldaten, die in Navagne en andere plaatsen gelegerd waren, Heerlen binnen en legerden zich op het kerkhof bij de Pancratiuskerk. Blijkbaar bereidden zij een langdurige bezetting voor, want zij braken één van de bruggen af en verstevigden de andere, evenals de muren. (Het kerkhof was toentertijd omgeven met een gracht en een stenen muur). Proviand kregen zij uit het gebied van de hoofdbank Heerlen, omdat de bevolking gesuggereerd werd, dat Heerlen in het bezit van de Spaanse koning zou komen.

Hans Wilhelm van Till moest op deze uitdaging wel reageren en daarom arriveerde hij op maandag 30 september met 200 soldaten en 100 ruiters in Heerlen. Op zijn vraag wat hun bedoeling was, zeiden de Spanjaarden, dat zij voorzorgsmaatregelen troffen tegen een eventuele aanval van de Fransen, waarop van Till antwoordde, dat de Staatse troepen hen daarbij een handje zouden helpen. De Spanjaarden hadden op een dergelijk antwoord blijkbaar niet gerekend. Zij waren nu wel verplicht de werkelijke reden van hun komst op te geven: de inname van Heerlen in naam van de koning van Spanje.

Van Till en zijn kapitein Golsteyn inspecteerden de volgende morgen de muren van het kerkhof en beraadslaagden over een eventuele stormloop, waarbij zij er wel voor zorgden dat de Spanjaarden hun discussie duidelijk konden horen. Deze intimidatie bleek succesvol, want toen door tromgeroffel het sein van de wisseling van de wacht gegeven werd, dachten de Spanjaarden dat dit het sein van de aanval was en verlieten zij Heerlen overhaast.

Van Till vertrouwde de zaak nog niet helemaal en liet een kleine bezetting van 50 man achter. Hij wist echter niet goed, wat hij nu verder moest doen. Daarom vroeg hij nadere orders van de Staten-Generaal.

Het incident spreekt eigenlijk voor zichzelf. We zitten in de periode tussen de Vrede van Munster (1648) en de sluiting van het Partage-tractaat (1661). Bij art. 3 van de Vrede van Munster was bepaald,

dat in de landen van Overmaas de status-quo gehandhaafd zou blijven.²⁾ Hier ligt de grondslag voor verdere conflicten. De koning van Spanje immers was van mening dat de landen van Overmaas hem toebehoorden, omdat hij de hoofdstad van het hertogdom Limburg veroverd had, terwijl de Staten-Generaal stelden dat zij de feitelijke machthebbers waren. Immers zij waren in het bezit van de kastelen te Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade. Voor een regeling van die zaken waarvoor nadere uitwerking noodzakelijk was, werd de Chambre Mi-Partie³⁾ ingesteld. Beide partijen probeerden echter reeds voor een uitspraak van de Chambre een beslissing in eigen voordeel te forceren.

Voor de bevolking had dit conflict natuurlijk zeer nare consequenties. Niet alleen werd van hen verwacht, dat zij flexibel genoeg waren om nu eens de Staten te dienen dan weer de koning - al naar gelang de Staten of de koning toevallig de macht hadden -; daarnaast werden zij verplicht om zowel aan de Staten-Generaal als aan de koning belasting te betalen. Zo werd b.v. in het dienstjaar 1651-1652 door de Staten-Generaal een belasting geheven van 31.508 gulden 5 st., terwijl de koning „slechts” 20.571 gulden en 8 st. 2 oort vroeg.⁴⁾ Dat men daarbij geen oog had voor de belangen van de bevolking, moge blijken uit hetgeen L. van Aitzema schrijft over een advies van de Raad van State aan de Staten-Generaal in 1648.⁵⁾ De vrede van Munster is al gesloten maar de koning blijft belasting heffen in de landen van Overmaas. De Raad van State is van mening dat de Republiek dan met evenveel recht belastingen kan heffen in het hertogdom Limburg. Zij adviseren de Staten-Generaal de belastingontvanger opdracht te geven zolang belasting te heffen in Limburg, totdat de Spanjaarden een einde gemaakt hebben aan de belastingheffing in de landen van Overmaas, alleen om aan te duiden dat het de Republiek ernst was met haar aanspraken op soevereiniteit in dat gebied. Het behoeft geen betoog dat de Staten dit advies opgevolgd hebben.

Zij pasten hier het oude principe van oog om oog, tand om tand toe, hetgeen zij gemakkelijk konden doen, omdat het hier toch niet hun eigen ogen en tanden betrof. Het bleef echter niet bij belastingen alleen. Beide partijen maakten zich schuldig aan „retorsien, vangen ende spannen of wech-voeringe van paarden ende vee”.⁶⁾ Men kan zich voorstellen dat het bericht van een op handen zijnd akkoord met grote vreugde werd begroet. Naar de mening van de bevolking werd natuurlijk niet gevraagd. Was dat wel gebeurd, dan zou vermoedelijk het grootste gedeelte voor de koning van Spanje gekozen hebben.⁷⁾ De Hollanders waren hier niet geliefd, omdat zij meer belasting eisten dan de koning (zie boven) en daarbij ook nog protestant waren, waardoor allerlei wrijving op religieus gebied kon ontstaan. Bij plakkaat van 16 juni 1648 waren de kerken gesloten en was er een einde gemaakt aan de uitoefening van de katholieke eredienst.⁸⁾ Dat dit overigens niet betekende dat vanaf die dag geen mis meer werd gelezen in b.v. Heerlen, blijkt wel uit

de gebeurtenissen van 3 mei 1649, wanneer in de Pancratiuskerk eerst de mis wordt opgedragen door pastoor Renckens, waarna dominee Ludovicus de kansel bestijgt.⁹⁾ Opmerkelijk is echter dat de Staatse officier Van Till deze gevoelens van de bevolking min of meer weergeeft in zijn schrijven aan de Raad van State van 2 oktober 1652, waar hij immers schrijft: „laetende middelerwijlen den hoep door het lant gaen dat de Coninhsche den voors. kerckhoff wilden inhouden ende hun aldaer fortificieren” (zie noot 1).

De gebeurtenissen van 28 sept.-1 okt. 1652 te Heerlen zijn illustratief voor de toestand in de landen van Overmaas op dat moment. De oorlogstoestand tussen de Republiek en Spanje is weliswaar beëindigd, maar grensincidenten en bestandsschendingen zijn ook in die dagen heel normale begrippen. De Spaanse troepen die te Navagne, Leut, Rimborg en Limburg (aan de Vesdre) gelegerd waren, probeerden in Heerlen een nieuw steunpunt erbij te krijgen om zo de soevereiniteit van de Spaanse koning over deze landen nadrukkelijk te bevestigen, hetgeen echter door het optreden van het garnizoen te Maastricht verijdeld werd.

Ook de gouverneur van Maastricht, de Rijngraaf Frederik Magnus, schrijft op 2 oktober over deze gebeurtenissen naar de Staten-Generaal: hij laat weten dat hij de 50 man bezettingstroepen weer uit Heerlen heeft teruggetrokken. Mochten de Staten overigens besluiten tot een blijvende bezetting, dan weet hij wel „bequaemer ende considerabeler plaetsen als desen kerckhoff”.¹⁰⁾

De Staten besluiten in hun vergadering van 4 oktober 1652 een commissie in te stellen die rapport moet uitbrengen.¹¹⁾ Vermoedelijk heeft deze commissie mondeling verslag uitgebracht, want het enige stuk dat nog over dit incident te vinden is, is het besluit van de Staten op 23 oktober 1652 om een klacht in te dienen bij de ambassadeur van de Spaanse koning met het verzoek dat deze al zijn invloed aanwenden zal om te voorkomen dat dergelijke incidenten nog zullen plaatsvinden.¹²⁾

J. T. J. JAMAR

NOTEN:

1. Voeders heeft sig toegedraagen, dat op den 28en desselven maents, sijnde satterdaeghs die van de voors. Schansche (*Blijkens het eerste gedeelte van de brief is de Elvenschans, ook wel fort Navagne genoemd, bedoeld. Voor nadere gegevens over dit fort, raadplege men: L. J. Morreau, Enkele bijzonderheden over de voormalige Elvenschans bij Eysden, in: De Limburgse Leeuw, jrg. 4, 1955-56, p. 64-71*) ende andere guarnisoenen hun hebben vervordert in te neemen het kerckhoff van de Hooftbancke Heerle, leggende rondom in eene grafte ende gesterckt met eene steene muyre. Ende alsoo des sondachs den predikant van de selve Hooftbancke den godsdienst naer ouder gewoonte wilde doen, hebben sij het selve belett, blijvende middelerwijlen op het voors. kerckhoff leggen tot 's maendaghs omtrent den middach, laetende middelerwijlen den hoep door het lant gaen dat de Coningsche den voors. kerckhoff wilden

inhouden ende hun aldaer fortificeeren, hebbende uyt de voors. bancke doen haelen een goede provisie van bier, broot, vlees ende anderssints, soo dat ick genootsaecht geweest ben sijn Excellentie den heere Gouverneur aen te spreecken om 200 soldaten en 100 ruyters, om haar - indien mogelijk - den kerckhoff te doen quiteeren ende tot Heerle capitain Golsteyn doen vragen ofte sij wilden vertrecken ende waerom sij aldaer gekoomen waren, breeckende de eene brugge van den voors. kerckhoff aff ende de andere met hout ende balcken toestijpende, oock de muynen daermeede versterckende, leggende daerop eene quantiteit van steenen omme daermeede te werpen, haer voorsien hebbende met veele dorschvleegelen, en gaven de voors. Spaenschen dien avond anders geen antwoordt als dat sij voor de Franschen hun mosten verseecken, waerop den voors. capiteyn Golsteyn antwoorde dat in naeme van Uwe Eedel Moogende dan meede soo veele volcx aldaer soude incomen maar 's morgens wilden sij nergens van hooren, seggende dat sij daer waren gekoomen ten dienste van den Konings, soo dat den meergemelte capiteyn Golsteyn ende ick rontom den kerckhoff gingen besien waer dat men op het bequaemste daerinne souden connen comen, sonder eenige hostileit te doen ende alsoo daer over tusschen den voorn. capitain ende mij a dessain eenige discoursen wierden gemaect, ten eijnde sij lieden het selve souden hooren ende het doenmaels even den tijt was dat de wachten die van onser sijde wierden gehouden, behoorden verandert te worden ende dat tot dijen eijnde de trommel wierd geroerd, hebben die van de Spaensche het kerckhoff gequiteerd ende sijn door onse schiltwachten dryngende wegh gelooopen ende dewijle genoehsaem bleek dat de intentie was der voorn. Spaenschen omme hun op het voors. kerckhoff te onthouden, hebbe aldaer gelaeten een luytenant van capitain Lenneps ende den vendrager van capiteyn Embiese met vijftich soldaeten tot dat ick sal hebben becomen ordre van Uwe Edel Moogende hoe ick mij in dese so eene gewichtige sake sal hebben te draegen. So ten reguarde van de voors. notoire attenttaeten ende fejtelijscheeden bij die van de Spaensche zijde tzedert der reductie der Landen van Overmaeze onder 't gebied van Uw Edel Moogende noijt gepleegt ende directelijk tegens het tractaet van vrede, als ook ten reguarde van de voors. pretense schepenen, waarop in aller onderdaenicheijt Uwe Edel Mogende ordres sal verwachten, ondertusschen Godt almachtich bidde Uwe Eedel Mogende regeeringhe met alle voorspoet te willen zeegenen ende dat ick mach blijven.

Edele ende Moogende Heeren

Uw Edele Mogende
Onderdaenighsten Dienaer
Hans Wilhelm van Till.

Maestrecht den 2. october 1652

2. „Wat aengaet de drie quartieren van Over-Mase, te weten, Valckenburch, Daelhem en 's-Hertogenrade, de selve sullen blyven in den Staet in de welcke die sich tegenwoordich vinden, Ende in cas van dispute ende controversie, sal deselve gerenvoyeert worden aen de Chambre mi partie daer van hierna wordt gesproken, omme aldaer te werden gedeceideert.” L. van Aitzema, *Historie of verhael van Saken van Staet en Oorlogh*, 1661, deel VI, p. 534.
3. De *Chambre-Mi-Partie* was een gerechtshof dat o.a. tot taak had „de behandeling van de vraagpunten welke de vrede van Munster had opengelaten”. H. H. E. Wouters, *Grensland en Bruggehoofd* 1970, p. 391. Voor een uitvoerige studie over de periode 1648-1661 raadplege men Wouters, p. 382-398 en J. Habets, *Geschiedenis van het leenhof en de leenen van Valkenburg*, 1884, deel 1, p. 59-76.

4. E. Slanghen, Een blik op Valkenburg en andere landen van Overmaas, in: P.S.H.A.L., jrg. XV, 1878, p. 494.
In dit artikel vindt men ook de financiële gegevens over andere jaren.
5. Aitzema, VI, p. 581, sprekend over het jaar 1648.
6. Aitzema, VI, p. 615, sprekend over het jaar 1649.
7. Aitzema, IX, p. 311-312.
8. H. H. E. Wouters, p. 387.
9. J. A. K. Haas, Staats en Spaans te Heerlen, in: Maasgouw, jrg. 92, 1973, kol. 1-11.
10. Arch. Staten Generaal, inv. nr. 11120.
11. Arch. Staten Generaal, Eerste serie ordinaris net-resolutiën, inv. nr. 3213, fol. 336 verso.
12. Arch. Staten Generaal, inv. nr. 5829 (extract uit het register der secrete resoluties).

Schadeloosstelling aan oorlogslachtoffers te Simpelveld

In het in 1970 verschenen boek „Van Semplevei tot Simpelveld” door drs G. H. Franssen in opdracht van het gemeentebestuur van Simpelveld geschreven, wordt in hoofdstuk XI: „Oorlog” nader ingegaan op het optreden van de Staatse troepen in Simpelveld en omgeving. De toenmalige pastoor Didden van Simpelveld noemt hen „vrijbuiters”.

Een van de door deze vrijbuiters gegijzelde inwoners van Simpelveld was Thonis Ubach. Hoewel die gijzeling ongeveer honderd jaar eerder plaats vond, heeft een nakomeling van deze Thonis in verband met de wegvoering van zijn voorvader ook nog vrijstelling van belasting genoten, zoals blijkt uit het verslag van een zitting van de schepenbank van 9 februari 1699, toen gestalte werd gegeven aan een op 2 september 1697 genomen beslissing op een request van Johan Wilhelm Slebusch.

Wij citeren uit het betreffende register (L.v.O. 2718):

„Wilehelm Slebusch reproduceert sijne requeste, gepresenteert op

voghgedinghedagh van den 27-bris 1697 ende terwijlen U.Ed. danmaels favorabelijck hebben geresolveert edoch de resolutie, overmits eenighe voorgevallenen affairen nijet en hebben ten prothocolle gebrocht, soo versoeckt dat U Ed. wederhaelende hunne resolutie als nu believen deselve in margine t' appointeren ende ten gerichtsprothocolles ad perpetuam rei memoriam t' insereren.

Volght de voors. requeste.

Op de 2e septembris 1697 wesende ordinaris gerichtsdagh ende vohgtgedinge, compareerde voor ons schoutet ende schepenen der Bancke Simpelvelt, Johan Wilhelm Slebusch ende heeft ons ootmoedelijck ende claeghlijck te kennen gegeven, hoe dat ongefehr negentich ofte bijde hondert jaeren verleden, ten tijde als de vrijbuijters h'ier ten lande ravageerende als oock selfs in de Bancke van Simpelvelt sijn comen te vangen ende te spannen ende het volck gevanckelijck ewegh te voeren, gelijk de getuighe oock eijndelijck Thonis Ubach, overgrootvaeder van den jetzigen voorseijden Johan Wilhelm Slebusch voor de voors. Bancke van Simpelvelt ewegh gevoert hebben ende gevanckelijck in de Stadt Grave inde gevanckenisse geseth totdat hem de Regeerders van Simpelvelt souden comen lossen, waervan de voors. Bancke in gebreecke is gebleven, alsoo dat den voorseijden Thonis Ubach van de onreijnicheijt als oock van de honger ende andere ellende haest heeft moeten vergaen ende crepiren, gelijk hij oock eijndelijck in de gevanckenisse voor de voorseide Bancke soude gecripeert ende gestorven hebben, ten waere saecke dat hij nijet om sijn leven te salveren sijn huijs ende hoff ende inde dertich morgen lants hadde comen te vercoopen om sijn leven te salveren ende sich selven alsoo voor de Bancke te rensonneren tot ontlastinge der voorseide Bancke waer voor eijndelijck de saementlicke Regeerders der voorseide Bancke Simpelvelt den voorseijden Thonis Ubach, bij gebreecke van gelt ende rembursement sijnder penningen, uijt haere gemeijnde eenighe morgentaete op den Baenenheijde met octroije van den Koninck ende vollen vrijdom van schattinge ende thienden hebben aangewesen, behoudens dat sij Regeerders tot laste der voorseide ses morgen tot profijt van Sijne Konincklijcke Majesteit gestelt hebben jaerlijcx vijff gl. van welcke aangewesene gemeijnde nu ter tijdt een stuck lants, genoempt den Camp, groot ongefehr ses morgen, gelegen aen het huijs vanden voors. Johan Wilhelm Slebusch, welcke voorge-melten ses morgen oock van dijen tijt aff in sijnen vollen vrijdom van schattinge gebleven is tot nu ter tijdt toe voor ongefehr thien ofte twelf jaeren. door het maecken van eene nieuwe schatlijste ende het abusivelijck aanbrenghen van Jan Knops ende Thiel Senden ende andere elff vierdel van het voors. stuck lants, genoempt den Camp, abusivelijck op de schatlijste sijn gestelt, welcke voorge-noempde elff vierdel lants als hercoemende van sijn grootvaeder den voorseijden Slebusch wederom ingelost heeft als is den voors. Johan Wilhelm Slebusch met alle onderdanicheijt ende oijtmoe-

dicheijt sich totten heere schoutet ende schepenen, Regeerders der voorseijde Bancke Simplvelt keerende ende oijtmoedelijck biddende de voorseijde abusievelijck aengebrochte elff vierdel lants bij het ander bij sijnen vorigen vollen vrijdom van schattingen te laeten, hetwelck doende etc.

Volght het appointment marginal

Gesien dese in judicio ende gehoort het rapport van de luijdens wordt aen den suppliant seijnen eijsch geaccordeert ende geordeneert dat dese ad perpetuam rei memoriam ten gerichtsprothocolle sal worden geinsereert.

Actum in judicio den 9 febrj 1699. leger stont ter ordannantie ende was onderteeckent: Michael Cox, Substituut Secretarius”.

P. J. HAEREN

Chronogrammen in Schaesberg

Andere tijden, andere gewoonten. In 1973 herinnert een eenvoudige steen aan het bouwjaar van winkelflat, school of sporthal. De tekst die erop is aangebracht, is al even simpel als de eenvoudige arduinen steen: „De eerste steen werd door Jantje Smeets gelegd, 5 mei 1973”. Drie eeuwen geleden deden welgestelde lieden dit wel even anders en wat plechtiger. Een fraaie versregel of spreuk op boog of gevelsteen herinnert de geïnteresseerde nu nog aan het begin van de bouw van het een of ander monument. Een van de kunstige mogelijkheden die de bouwheer kon kiezen om het jaartal kenbaar te maken, was het chronogram.

Het tijdvers of chronogram was een spreuk of versregel, waarin een aantal letters, soms opvallend door een speciale kleur of door een groter formaat, als Romeinse cijfers fungeerden, die opgeteld een jaartal vormden. In de rederijkerstijd was het zeer geliefd en bekende dichters als Anthonis de Roovere, Matthys de Casteleyn vervaardigden incarnatioenen (tijdverzen), waarin ze de data van veldslagen, kroningen en andere belangrijke gebeurtenissen „bloemrijk” verborgen. Zo dichtte Eduard de Dene het volgende jaartalvers bij de dood van Anthonis de Roovere:

„Den VoYs hoort eer an. XVI. In MeYe bederf
DIes doen CLaer de CVnstICste DIChtere sterf.

Dit levert het jaartal 1482 op¹⁾. Wel moet men in dit distichon de Y voor een I rekenen, en de D telt niet mee.

Niet alleen in het Middelnederlands, maar ook in het Latijn hebben Nederlanders chronogrammen geschreven. Zo moet er in Maastricht de volgende, toepasselijke, Latijnse tekst op het Waaggebouw* staan:
"hoC ponDere CVIqVe sVVM".

Dit betekent: door dit gewicht aan ieder het zijne.

„Men beijvere zich in het bloemrijk zeggen”, zo zou men één van de uitgangspunten van rederijkers en van latere dichters kunnen formuleren. Vele gevelstenen kunnen ons in „bloemrijke taal” een jaartal meedelen, maar een tolk is niet altijd aanwezig. Jammer? Och, voor velen is het oplossen van puzzles en cryptogrammen een plezierig tijdverdrijf. In Schaesberg vond en vindt men bij belangrijke gebouwen chronogrammen op sluit- of gevelstenen vermeld. Een viertal zal ik in chronologische volgorde proberen op te lossen.

1. Kasteel Schaesberg

Johan Frederik, Baron van Schaesberg (1598-1671) liet op een steen boven de ingangspoort tot de boerderij bij het kasteel het volgende opschrift aanbrengen:

Ioannes FreDerICVs
Me fIerI IVssIt
paX
VtrIqVe IpsIqVe
reqVies

Dit betekent: Johannes Fredericus liet me bouwen, vrede zij ons beiden en hemzelf rust. Wanneer we de Romeinse cijfers optellen (M, D, C, X, 6xV, 10xI), vinden we het jaartal 1650.² Helaas is er van het kasteel slechts een ruïne over, en kan niets meer aan de grote boerderij herinneren. Weer en wind en slopershamer hebben de monumentale hoeve vernield, terwijl Monumentenzorg en andere instanties jarenlange discussies over de restauratie voerden.

2. De Barbarakapel.

Johan Frederik, Baron van Schaesberg, gaf ook opdracht tot de bouw van de Barbarakapel in Palemig. Boven de ingang staat op een eenvoudige steen de volgende tekst te lezen:

D.O.M.
ET . S BARBARAE
barbara sIs praes
to. fInIs . DVM
spICVLa fIgVnt
P.D.B.D.S.

De Latijnse tekst betekent: Aan de beste en grootste God en Sint-Barbara; Barbara, wees aanwezig als de prikkels van de dood steken.

(Voor de afkorting P.D.B.D.S. heb ik nog geen verklaring kunnen vinden). Wanneer men de toewijding aan God en de H. Barbara buiten beschouwing laat, levert deze zinvolle wens het jaartal 1670 op. (M, D, C, L, 3xV, 5xI = 1670).

J. J. Jongen behandelt in zijn *Geschiedenis van Schaesberg*, 1950, ook dit chronogram, maar ik meen dat hij de tekst onjuist weergeeft.³⁾ Volgens mij staat er op de beschadigde steen „D.O.M.”, de afkorting van Deo Optimo Maximo, en niet „Domina”; evenmin staat er „fIngVns”, maar „fIgVnt”. Uit het chronogram blijkt dat de baron van Schaesberg deze kapel in 1670 liet bouwen en niet in 1668, zoals J. J. Jongen veronderstelt. Het gebed tot de H. Barbara is bijzonder zinvol, daar deze heilige vereerd wordt als de patrones van een zalige dood. De stichter van deze kapel overleed een jaar later op 4 februari en werd te Brüggen begraven.

3. De pastorie

Frederik Sigismund Theodoor, Baron van Schaesberg, liet in 1700 de pastorie bouwen. Boven de deur stond gebeiteld: „Fredericus Sigismundus Theodorus Liber Baro de Schaesberg, Dominus in Schaesberg, 1 Junii 1700”.⁴⁾ Deze pastorie moet in verval zijn geraakt; in 1806 wordt een nieuwe en doelmatiger woning voor de pastoor gebouwd. Chr. Quix⁵⁾ merkt hier het volgende over op: „Ueber die Eingangsthüre der jetzigen Pfarrwohnung ist zu lesen:

InterII beLLo, VerVM praesentIVs ante eXtrVor
eXCeLsIs sVbVenIente Deo”.

Dit chronogram levert het jaartal 1806 op (M, D, C, 3xL, 2xX, 6xV, 6xI = 1806) en betekent: Ik ben door (in) de oorlog ten ondergegaan, maar duidelijker dan vroeger werd ik opgericht (in de hoogte) met de hulp van God. Van die oude pastorie is niets meer over, zij werd afgebroken in de dertiger jaren en vervangen door een modern gebouw dat pastoor Josef Gerards als eerste bewoner kreeg.

4. De kerk van de H.H. Apostelen Petrus en Paulus.

In 1914 was de Petrus- en Pauluskerk te klein voor de snel groeiende parochie, ze werd vergroot door het aanbouwen van het transept en het koor. Aan deze uitbouw herinnert het chronogram dat boven de nieuwe zijingang is aangebracht:

„carbonibus his in locis effosis populoque schaesbergensi aucto angusta facta amplificata fui saevo europen vexante bello”.

Vrij vertaald: „Toen de steenkolen in deze streken gedolven werden en de Schaesbergse bevolking vermeerderde, werd ik te klein, en ben ik vergroot onder de woeste Europakwellende, oorlog”. Dit jonge jaartalvers vormt het getal 1914 (M, 6xC, 5xL, X, 9xV, 9xI = 1914).

Tenslotte een chronogram dat geen betrekking heeft op een gebouw in Schaesberg, maar op een gebeurtenis in Nieuwenhagen. In zijn beroemde mémoires „Vervlogen Jaren” vertelt de Schaesbergse schrijver Frans Erens⁶⁾, hoe pastoor Baggen van Oirsbeek zeer behendig het volgende chronogram maakte voor kapelaan Josef Vreuls, die tot opvolger was benoemd van pastoor Gerardus Klausener, de eerste pastoor van de parochie Nieuwenhagen.

Gaudet coelitus Gerardus
Sibi succedere Joseph.

De vertaling hiervan luidt: „Gerardus verheugt er zich in de hemel over dat Joseph hem opvolgt”. De Romeinse cijfers vormen het jaartal 1874 (3xD, 3xC, L, 4xV, 4xI). Erens merkt hierover op: „Ik heb dat chronogram nooit vergeten, omdat het zoo weinig gezocht lijkt en daarom model is in zijn soort”.

Het chronogram was op een stuk bordpapier geteekend, dat met groen omlijst boven de kerkdeur was vastgemaakt. De letters, die de Romeinse cijfers vertegenwoordigden, waren grooter geteekend dan de andere en met een andere kleur”.

Uit het laatste voorbeeld blijkt wel dat chronogrammen zeker niet uitsluitend op gevelstenen werden aangebracht, opdat zij de tijd eeuwenlang zouden trotseren. Het stuk bordpapier is al lang verdwenen, twee Schaesbergse gevelstenen met jaartalverzen zijn verpulverd door slopershamers, maar gelukkig hebben historici en een litterator de teksten voor het nageslacht bewaard. Zo kunnen de stomme getuigen nu nog tot ons spreken en ons voor schier onoplosbare raadsels plaatsen.

Breda

F. A. M. M. WETZELS

* Bedoeld is hier de wolvaag, die anno 1721 werd opgericht aan de westkant van het O.L. Vrouweplein (monumenten Maastricht, I, 146), waar de Breede-straat in het plein uitloopt. (Redactie)

1. J. J. Mak: „De Gedichten van Anthonis de Roovere”, Zwolle, 1955, blz. 7. „Den Voys hoort eer an” is het anagram van Anthonys de Roovere.
2. J. J. Jongen: Gedenkboek. Geschiedenis van Schaesberg, Schaesberg, 1950, blz. 31.
3. o.c. blz. 32.
4. Jos. M. H. Eversen en J. L. Meulleners: De Limburgsche Gemeentewapens, Maastricht, 1900, blz. 435.
5. Christian Quix: Die Reichsgrafen von Schaesberg etc., Aachen, 1841, blz. 9.
6. Mr. Frans Erens: „Vervlogen Jaren”, Den Haag, 1938, blz. 36.

Egon van der Elst en de Domaniale mijnen te Kerkrade

I. INLEIDING

Door de wet van 19 juni 1845 werd uiteindelijk een meer stabiele periode ingeluid voor de ontginning van de Domaniale mijnen te Kerkrade. In artikel I van deze wet werd o.m. bepaald dat „Het beheer en genot der domaniale steenkolenmijnen te Kerkrade” door Ons (de kroon) aan de „toekomstige concessionarissen van eenen ijzeren spoorweg van Maastricht naar de Pruisische grenzen met eenen zijtak naar vermelde worden afgestaan gedurende eenen termijn van negen en negentig jaren”.

Bij Koninklijk besluit van 4 februari 1846 werd aan de inmiddels opgerichte Aken-Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij concessie verleend tot „den aanleg en de exploitatie van eenen ijzeren spoorweg van Maastricht tot de Pruisische grenzen en van eenen zijtak naar de domaniale steenkoolmijnen van Kerkrade”. Met dit besluit was voldaan aan de bepalingen van de wet van 19 juni 1845 en konden de domaniale mijnen in beheer en genot overgedragen worden aan de Aken-Maastrichtse spoorweg maatschappij.

In een overeenkomst tussen de minister van financiën Van Hall en de vertegenwoordigers van de spoorwegmaatschappij W. Clermont, J. M. Swart, M. G. Bonhomme, Sandberg en H. Seydhitz werd begin april 1846 de overeenkomst getekend waarin de pachtvoorwaarden waren vastgelegd.

Het is bij dit bedrijf dat in 1852 de eerste Delftse mijnningenieur in Limburg Egon van der Elst werd aangesteld. Om zijn betekenis als mijnbouwkundig en sociaal pionier op zijn juiste waarde te schatten is het op zijn plaats verder in de historie van de steenkoolontginning van het land van Rode terug te grijpen.

In het algemeen had steenkool als mineraal weinig betekenis in de periode die vooraf gaat aan de industriële revolutie. Het steenkoolbekken van Luik met zijn afzet in de Hollanden vormt hierop een uitzondering.

In het land van Rode was dit niet anders. Het geleidelijk verder voortschrijden van de steenkoolontginning vanuit het Wormdal had tot gevolg dat er een rechtsverhouding moest ontstaan tussen de grond-eigenaar en de mijnontginner die de steenkoollaag onder zijn bezit exploiteerde.

In het Algemeen Reglement van 1 maart 1694, vastgesteld door Karel II, werd dit recht verwoord en vastgelegd. Het eigendomsrecht van boven- en ondergrond waren niet van elkaar gescheiden. De steenkoolontginning viel niet onder de regaliën.

De abdij Rolduc met zijn groot grondbezit had dientengevolge ook het beschikkingsrecht over een aanzienlijk deel van de steenkoollagen in het Land van Rode. Toen bovendien in 1723 de abdij van de Oostenrijkse Keizer Karel VI het ontginningsrecht wist te verwerven voor de steenkolen onder de gemeentegrond en publieke wegen „in de Bancke van Kerckrode”, verkreeg zij een machtspositie tegenover alle overige steenkoolontginners. De vele moeilijkheden die er met pachters van het ontginningsrecht gerezen waren, leidde er toe dat in 1741 onder de abt Rauschaw door het bestuur van de abdij werd besloten de mijnontginning in eigen beheer te nemen. Onder de twee laatste abten Haghen en Chaineux had de abdij praktisch een monopolie-positie bereikt, waaraan eigenlijk alleen de „Prickköhler” hadden weten te ontsnappen. De oude notabele families waren voor een groot deel uitgeschakeld.

Zo was de toestand tot aan de inval van de Fransen.

Nadat onze gewesten definitief bij Frankrijk waren ingelijfd, werden de bezittingen van de abdij geconfiskeerd en in 1797 in 't openbaar verkocht. Onder leiding van de kanunnik S. P. Ernst werden de bezittingen van de abdij teruggekocht waarbij gebruik gemaakt werd van de z.g. „bons de retraite”. Dit was een uitkering die iedere kloosterling kon ontvangen om in zijn verdere levensonderhoud na het verlaten van het klooster te voorzien.

Wat echter niet verkocht werd, was het mijnbezit en het ontginningsrecht van de steenkoollagen. Dit feit heeft Ernst voortdurend dwars gezeten. Ofschoon Ernst de Fransen in het algemeen niet onwelgezind was, komt van zijn zijde geregeld kritiek op de wijze van exploitatie van de vroegere abdijsmijnen door het Frans gouvernement. Deze kritiek was waarschijnlijk niet gemotiveerd. De technische leiding van de mijn was gebleven in handen van Schirbach, die ook reeds onder de abten met de directie belast was. Alleen de commerciële leiding ging van de provisor van de abdij over in handen van „Citoyen Delbée”.

Dat de mijnen niet mede verkocht werden is een uitvloeisel van de Franse mijnwet van 28 juli 1791, die de mijnen en alle minerale voorkomens „à la disposition de la nation” stelde. De kolenmijnen verkeerden dientengevolge in een andere positie als de overige bezittingen van de abdij.

Dit feit heeft Ernst voortdurend dwars gezeten. In zijn relaties met de Franse autoriteiten, waarmede hij vrij geregeld contact had, komt dit gevoelen telkens tot uiting. De geregeld terugkomende opmerking, dat mijnbouwkundig gezien het een foutieve beslissing was de koolwinning te verplaatsen van het Wormdal naar het plateau bij Kerkrade, snijdt dan ook geen hout. Ook in de jaren daarna is men hierop nooit teruggekomen. In de Franse tijd, toen er voor het eerst van staatswege toezicht werd uitgeoefend, heeft men deze beslissing ook niet ongedaan gemaakt. Ook het geregelde terugkeren van het verwiit dat rooibouw gepleegd werd en daardoor de mijnen in grote moeilijkheden waren geraakt, is waarschijnlijk niet of slechts zeer

ten dele juist. De mijnbouw droeg een zo primitief karakter en de produktie had een zo geringe omvang (de jaarproduktie lag waarschijnlijk niet veel hoger dan 15000 ton), dat ook deze bewering niet stand kan houden. Steekhoudende argumenten zijn hiervoor ook in de rapporten van de mijninspectie in de Franse tijd nooit naar voren gebracht.

Over de sociale toestanden ten tijde van de exploitatie door de abdij is niet veel meer bekend dan dat de abdij op de basis van liefdadigheid bijsprong.

Voor het eerst vernemen wij in een rapport van 14 maart 1807 van de prefect Roggeri aan de minister van Binnenlandse Zaken te Parijs iets over de vrouwen- en kinderarbeid in de mijnen. Hierin schrijft hij onder meer: „Il en résulte un avantage pour les Familles des mineurs dont tout les individus sont occupés et gagnent de l'argent même dans leur bas âge” en verderop „leurs facultés morales s'eteignent également dans ce travail pénible et tout ce peuple de mineurs vit dans l'ignorance le plus profonde”.

Er is weinig reden om te veronderstellen dat het voordien anders was. In de Franse tijd werd een eerste zeer bescheiden sociale maatregel van kracht door de bepaling, dat kinderen beneden 10 jaar niet meer ondergronds te werk mochten worden gesteld. Uit de voorstellen, die zoals wij verderop zullen zien door van der Elst aan de aandeelhouders van de mijn worden gedaan, was het omstreeks het midden van de 19e eeuw op dit gebied nog niet beter gesteld.

Technisch lag het grootste probleem bij de bemaling van de mijn. Het water was de grootste vijand. De gebrekkige pompinstallaties vormden het grote probleem. Eerst vrij laat worden door stoom aangedreven pompen in gebruik genomen. Dit in tegenstelling tot enkele nabuurmijnen, waar men reeds eerder tot toepassing van de stoommachine was overgegaan.

De eerste die met voorstellen komt is de Pruisische ingenieur Schmitz, die in 1814 door de te Aken zetelende geheimraad Sack met de leiding van de Domaniale mijn werd belast. Ofschoon Sack zijn bestuursmacht ontleende aan de overeenkomst van Basel van de geallieerden, was hij zodanig Pruisisch ingesteld dat hij hoopte de rechter maasoever voor zijn land in de wacht te slepen. In 1815, toen de beslissing viel dat dit gebied bij de Verenigde Nederlanden werd ingedeeld, verdween ook Schmitz.

Tot aan de benoeming van Van der Elst in 1852 is het direkterschap van de mijn veelvuldig gewisseld. Wij hebben de eerste „Hollandse” periode gehad tot 1830. Een „Belgische” periode van 1830-1839, nadat de mijn onder leiding van de Heerlense burgemeester Lintjens voor Brusselse regering in beslag was genomen. Een tweede „Hollandse” periode van 1839 tot 1846, tot aan de verpachting van de mijn in 1846 aan de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij. De vele wisselingen waren alles bij elkaar niet bevorderlijk geweest voor een goed mijnbouwtechnisch en sociaal beheer. Tenslotte was Frans Büttingbach naar voren gekomen als Conducteur-Directeur.

Hij was nog overgebleven uit de Franse tijd. Van zijn vak was hij landmeter. Zijn mijnbouwkundige kennis werd niet hoog aangeslagen en zoals wij verderop zullen zien, had dit ook zijn stempel gedrukt op de gehele situatie van de Domaniale mijn.

Toen F. Büttgenbach op 1 december 1851 plotseling kwam te overlijden werd de weg vrij gemaakt voor de eerste wetenschappelijk opgeleide en praktisch geschoolde mijningenieur die in Limburg te werk werd gesteld: Egon van der Elst.

II. AFKOMST EN OPLEIDING

De opleiding van wetenschappelijke en praktisch geschoolde mijningenieurs begint in Nederland, wanneer bij Koninklijk Besluit van 8 januari 1842 „een Koninklijke Akademie, ter opleiding van burgerlijke Ingenieurs, zoo voor 's lands dienst als voor de nijverheid en van Kweekelingen voor den handel, zoodra mogelijk zal worden opgericht te Delft”. De Maastrichtenaar A. Lipkens wordt tot eerste Directeur van deze academie benoemd om zich „onverwijld bezig te houden met een plan voor de inrichting van gezegde academie”. Om tot de academie te worden toegelaten moest men de leeftijd van zestien jaren bereikt hebben en met goed gevolg ten overstaan van een commissie, een toelatingsexamen hebben afgelegd. De leerlingen werden in vier afdelingen geplaatst. De eigenlijke ingenieurs vielen onder afdeling A, dat waren degenen die opgeleid werden voor 's lands dienst „zoo binnen het rijk als in de koloniën, zooals voor de Waterstaat en de Mijnwerken en aan welken men, na volbrachte studie het stellig vooruitzicht gaf van geplaatst te worden”.

Met deze regeling werd naast de ingenieursopleiding voor Weg- en Waterbouwkunde een tweede vakrichting geïntroduceerd, de opleiding voor ingenieur bij „de Mijnwerken”. Dat deze opleiding aan de nieuwe academie werd ingevoerd is waarschijnlijk voor een belangrijk deel te danken aan de eerste directeur A. Lipkens. Lipkens zelf had zijn opleiding ontvangen te Parijs, als buitengewoon leerling aan de „Ecole polytechnique”, nadat hij door een misverstand het voor de toelating gevorderde vergelijkend examen gemist had. Gedurende zijn opleiding te Parijs en zijn later dienstverband in Frankrijk had hij kennis gemaakt met de Franse technische opleiding aan de in 1783 gestichte Ecole de Mines en de uit 1794 daterende Ecole polytechnique. De opleiding van goed geschoolde mijningenieurs, vooral voor de ontwikkeling van Indië, was naar zijn oordeel van groot belang. Voor mijnbouwkundige activiteiten in Indië was men tot dan toe aangewezen op buitenlandse krachten. Gedurende zijn vierjarig directeurschap heeft hij dan ook persoonlijk de studie voor mijningenieur vrij sterk gestimuleerd.

Ten behoeve van de opleiding „van ingenieurs voor de mijnwerken” werd een leerstoel in het leven geroepen voor delfstofkunde, aardkunde en metallurgie. Het onderwijs in deze vakken werd opgedragen aan Dr Salomo Bleekrode, in 1835 gepromoveerd aan de

universiteit te Groningen in de genees- en verloskunde en de wis- en natuurkunde. Voor de scheikundige opleiding werd hij ter zijde gestaan door de leraar C. F. Donnadieux. De eerste „Kweekeling”, die door Lipkens voor de opleiding van mijnningenieur kon worden aangeworven was C. de Groot van Emden, de grondlegger van het mijnwezen in Nederlands Oost Indië. Hij verwierf het diploma mijnningenieur in 1848. Een jaar later kozen nog drie „Kweekelingen” de mijnbouwkundige richting, F. D. S. van Deventer, E. van der Elst en J. R. Groshand. Allen waren bestemd voor de dienst van het mijnwezen in Indië en werden opgeleid in overleg met het Ministerie van Koloniën.

De opleiding was overwegend theoretisch, waarbij mineralogie en toegepaste scheikunde een belangrijke plaats innamen.

Om praktische mijnbouwkundige ervaring op te doen werd het groepje van vier onder leiding van de oudste C. de Groot van Emden naar Engeland gezonden. Dit was het begin van de mijnbouwkundige loopbaan van Egon van der Elst.

Egon van der Elst werd op 1 mei 1826 geboren te Werkendam als zoon van Jan Willem van der Elst, geboren te 's Hertogenbosch en Maria Catharina Buschkens, geboren te Detern (Hannover). Uit dit huwelijk ontsproten 10 kinderen, waarvan Egon het vierde kind en tevens de vierde zoon was. Zijn vader bekleedde te Werkendam het ambt van notaris. De jeugd bracht Egon van der Elst in deze plaats door. Van wie hij zijn verdere opleiding ontving is niet bekend. Wat hem gestimuleerd heeft de technische richting te kiezen blijkt evenmin. In ieder geval behoort hij tot de eerste groep van kandidaten, die tussen 15 november en 15 december 1842 toelatingsexamen doen aan de nieuw gevormde Koninklijke Akademie.

Op 20 december werd hij als leerling ingeschreven voor het studiejaar 1842-1843 nadat hij met goed gevolg het toelatingsexamen had afgelegd en een kwitantie had overgelegd, dat hij f 200,— gestort had bij de administrateur van de akademie, een collegegeld, waar niemand van vrijgesteld werd. Het was het eerste studiejaar van de nieuwe akademie en begon daarom niet op het normale tijdstip, bij Koninklijk Besluit vastgesteld. Het normale academisch jaar was vastgesteld op 10 maanden, lopende van september tot en met juni. Na het eerste studiejaar werd beoordeeld of men in aanmerking kon komen voor een Rijksbetrekking bij de Waterstaat of het Mijnwezen in het buitenland of in de Koloniën. Een dergelijke aanwijzing garandeerde na afstuderen een vaste betrekking in Rijksdienst, Van der Elst volgt de eerste twee jaren de algemene studie, maar uit zijn inschrijving van 24 augustus 1844 blijkt, dat hij dan geopteerd heeft voor de Mijnwerken in Indië. Ook in zijn vierde studiejaar blijft hij bij deze keuze. In 1846 beëindigt hij zijn studie te Delft.

Daar bij de opleiding te Delft geen praktijk en ervaring in de mijnbouwkunde was opgedaan, werd zoals boven reeds vermeld iedere mijnningenieur uitgezonden naar een buitenlands mijnbekken. Een

Egon van der Elst (1826-1897)
(Archief Familie W. Hupkens-
van der Elst)

praktijk, die nog tot in het begin van de 20e eeuw te Delft is blijven bestaan. Deze eerste groep van aanstaande mijningenieurs werd onder leiding van C. de Groot van Emden naar Engeland gezonden om mijnbouwkundige praktijk op te doen. Na een stage van twee jaar werd dan het diploma mijningenieur uitgereikt.¹⁾ Het gebied, dat bezocht werd, was speciaal het tindistrikt van Cornwall en de steenkoolmijnen van Wales. Het tinvoorkomen van Cornwall krijgt grote aandacht waarschijnlijk met het oog op Indië (Banka), gezien het feit, dat vooral alluviale voorkomens bezocht werden. Van der Elst geeft een overzicht van alle tinveilingen van de Nederlandse Handels Mij van 1837-1848 met prijzen en hoeveelheden. Bij de steenkoolmijnen heeft vooral de ventilatie en het vervoer zijn speciale aandacht. Een ontwerp van een ventilator ter vervanging van de tot dan toe gebruikelijke vuurhaarden in of bij de uittrekkende schacht wordt uitvoerig beschreven. Hij beschrijft verder een hoogoveninstallatie en een poging de schadelijke rookgassen van een koper-smelterij op te vangen. Bij de spoorwegaanleg zijn het vooral de brug- en viaductenbouw, die zijn aandacht krijgen. Met deze verslagen werd zijn mijnbouwkundige opleiding voltooid en verwierf hij het diploma van mijningenieur.

Terwijl de andere mijningenieurs allen hun werkkring vonden in

Indië verkoos Van der Elst om in Nederland te blijven. Zoals uit een verderop te citeren brief blijkt, was dit vooral onder druk van zijn vader. Voorlopig bleef hij te Delft en werd als opvolger van De Groot van Emden belast met de leiding van de in Engeland geplaatste stagiaires. Zo vermeldt de Delftse Courant van 3 april 1850, dat E. van der Elst, ingenieur der mijnen, op 30 maart van Rotterdam naar Engeland is vertrokken met de Kwekelingen der Delftse Akademie om aldaar door genoemde ingenieur in het vak der mijnen te worden opgeleid. De kansen om in Nederland als mijnningenieur geplaatst te worden waren in die tijd praktisch nihil.

Vrij onverwacht echter deed zich een mogelijkheid voor, toen de directeur van de Domaniale mijn Francois Büttgenbach op 1 december 1851 na een korte ongesteldheid kwam te overlijden. Büttgenbach, opgeleid als landmeter in de Franse tijd en als zodanig werkzaam geweest als landmeester 1e klas bij het Departement de la Roer, was in 1825 aangesteld als „conducteur” bij de Domaniale mijn.²⁾ Hij had voordien enige praktijk opgedaan bij mijnontginningen in Pruisen. Tijdens de Belgische tijd bleef hij als conducteur op de Domaniale mijn werkzaam.

In 1846, als de Domaniale mijn verpacht wordt aan de Aken-Maastrichtse Spoorweg Maatschappij, is hij opgeklommen tot conducteur-directeur der Domaniale mijn, onder supervisie van de hoofddirectie van de spoorwegmaatschappij. In hetzelfde jaar onderneemt Büttgenbach een poging om gelijktijdig tot ingenieur der mijnen benoemd te worden, welke functie inhield het dagelijks beheer en toezicht op alle mijnen en groeven in het hertogdom Limburg. Deze poging stuit op verzet bij de Minister van de zijde van het Kerkraads Tweede Kamerlid Corneli. Het is niet bekend, welke bezwaren deze laatste inbracht. Waarschijnlijk is, dat hij Büttgenbach van te kort bij kende en voor de functie niet bekwaam achtte. Hij was niet mijnbouwkundig opgeleid en zijn beheer was niet bijzonder daadkrachtig. Toch heeft Büttgenbach de functie van ingenieur der mijnen, die niet zo heel veel voorstelde, nog waargenomen tot 12 maart 1851 naast zijn directeurschap der Domaniale mijn. Op deze datum werd de kapitein der artillerie Philip Jean Joseph Bogaert te Maastricht benoemd tot ingenieur der mijnen. Hij was derhalve de eerste ingenieur der mijnen in Nederlandse staatsdienst na de afscheiding van België.

(wordt vervolgd)

IR. C. RAEDTS

NOTEN:

1. Een tweetal dictaatcahiers met verslagen van het verblijf van E. van der Elst in Engeland zijn door de familie bewaard en werden mij door bemiddeling van ir. W. A. A. Hupkens van der Elst welwillend ter inzage verstrekt. Zij geven een beeld van zijn veelzijdige belangstelling, zijn grote tekenvaardigheid en opmerkingsgave.
2. Conducteur is de Belgische naam voor een hoofdopzichter ondergronds en komt overeen met de bij de Staatsmijnen gebruikelijke benaming, chef ondergronds bedrijf.

Berichten

AANWINSTEN

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

Door een schenking van de heer Quaedvlieg te Heerlen werd het aantal bidprentjes vermeerderd met 113. Van de heer Loontjes te Heerlen werden eveneens 113 bidprentjes ontvangen.

VONDSTEN

In Brunssum is door de heer J. Plagge een bodemfragment van een pot gevonden. Hierin bevonden zich nog 8 zilveren munten uit de 13e en 14e eeuw. Deze muntschat moet na 1310 (datum laatste munt) verborgen zijn.

HEEMKUNDECYCLUS

Op 14 januari startte de aangekondigde cyclus voordrachten over heemkunde. Het aantal deelnemers bedraagt 16. De laatste van de 8 bijeenkomsten werd vastgesteld voor 22 april.

WERKGROEP

In de werkgroep werden de volgende onderwerpen behandeld:
„Bastaarden in de familie Van Hoensbroeck” (P. A. H. M. Peeters);
„De klokken van de voormalige abdijkerk Rolduc teruggevonden” (drs. L. Augustus);
„De Limburgs-Luxemburgse kwestie in het midden van de vorige eeuw” (H. J. M. Frusch).

LEZINGEN

Op 13 december 1973 hield de heer P. Felder uit Cadier en Keer een lezing over het onderzoek in de vuursteenmijnen bij Rijckholt-Sint Geertruid, voor de kring Heer'len van het L.G.O.G.

Op de jaarvergadering van Het Land van Herle op 30 januari, eveneens in de studiezaal van de oudheidkundige dienst, hield prof. dr. J. E. Bogaers een causerie over „De laat-Romeinse limes in Nederland”.

Op 14 februari sprak de heer A. H. Salden uit Venlo tijdens de jaarvergadering van de kring Heerlen van het L.G.O.G. in „De Aar” over het kasteel Hoensbroek.

PUBLIKATIE

In februari verscheen een heruitgave van Jos Habets' „Oirsbeek een Valkenburgsch dorp”, genomen uit PSHAL 1889. De historische inleiding van dr. C. H. E. de Wit is bijzonder verhelderend geschreven. Hij voert ons mee terug naar het dorpsleven van alle dag onder het Ancien Régime. Wanneer men zijn levendige schets van het armzalig bestaan onzer voorouders leest, aan de rand van het bestaansminimum, wordt ons opnieuw de 14e juli 1789, de dag van de „prise de la Bastille” te Parijs ingescherpt. Voor ons werd 1 oktober 1795 de datum van invoeging in het Franse regiem. De werkgroep „Oirsbeek Oos Heem”, onder wiens auspiciën deze uitgave alsmede een ter plekke ingerichte tentoonstelling en een druk bezochte bijeenkomst werden verzorgd, heeft alle eer van zijn werk. De illustraties zijn van de hand van mevrouw E. Knops-Boesten.

KRONIEK

1973

- 5 sept. Bij de i.v.m. het 25-jarig regeringsjubileum van H.M. koningin Juliana gehouden buitengewone raadsvergadering in het stadhuis van Heerlen zijn als eregasten tegenwoordig J. A. Hermelijn, officiële afgevaardigde van het Kabinet van de Gevolmachtigde Minister van de Nederlandse Antillen in Den Haag, en diens echtgenote; ook wonen zij de Eucharistieviering bij in de St. Pancratiuskerk, die aan de raadsvergadering voorafging, welke viering wordt opgeluisterd door zang van het Antiliaans gemengd koor „Coro Canta Antiyas” uit Tilburg.
- 1 dec. Afscheid van M. A. R. van der Velden, directeur Spaarbank Sint Pancratius, Heerlen, i.v.m. pensionering.
- 1 dec. Opening sauna van judoka Martin Poglajen aan de Einderstraat, Heerlerheide-Heerlen, door de burgemeester van Heerlen.
- 8. dec. J. Th. H. Spaen, oud-commissaris van de Heerlense gemeentepolitie op 65-jarige leeftijd overleden.
- 11 dec. Benoeming tot ridder in de orde van Oranje Nassau van Heerlens raads-lid N. van Rooyen bij gelegenheid van zijn afscheid i.v.m. vertrek naar Voerendaal.
- 15 dec. Officiële opening nieuw clubhuis „Casavoeba” van de R.K. Sportvereniging Bekkerveld, Heerlen, door wethouder P. H. F. Masthoff.
- 16 dec. Benoeming van mr E. W. M. Meijer tot burgemeester van Nieuwenhagen.
- 17 dec. Afscheid van H. Th. J. van den Bosch, directeur Co-op-bedrijven Zuid-Limburg, i.v.m. pensionering.
- 19 dec. Afscheid van dr A. C. Appelman uit Heerlen, waarnemend directeur van het Kerkraads ziekenhuis St. Jozef.

- 21 dec. Promotie van Edmond Lommen uit Bocholtz tot doctor in de geneeskunde aan de Universiteit te Nijmegen op het proefschrift „Hypoxanthine-Guanine Phosphoribo syltransferase deficiency”.
- 21 dec. Uitgave boekwerkje „Kent u ze nog ... de Ubach over Wormsers”, samengesteld door H. M. H. Goossens.
- 23 dec. Installatie van W. Grubben, kapelaan St. Lambertusparochie, Maastricht, tot pastoor van de Bernardusparochie, Ubachsberg-Voerendaal.
- 26 dec. Architect H. H. A. Tummers uit Heerlen, bekend ook om zijn belangstelling voor het culturele leven van Heerlen en van Limburg, op 84-jarige leeftijd overleden.

1974

- 1 jan. Heerlens bevolking liep tussen 1 januari 1973 (73.837) en 1 januari 1974 (72.989) terug met 848 personen.
- 1 jan. Ontvangst door Heerlens gemeentebestuur van de plaatselijke sportkampioenen 1973 in het raadhuis.
- 1 jan. De Heerlense openbare leeszaal en bibliotheek met filialen komt onder gemeentelijk beheer.
- 5 jan. Officiële opening nieuwe buurtcentrum „t Heitje”, Verdragstraat, Heerlen-Noord, voor de wijken Vrieheide, Versiliënbosch, De Stack, Weggebekker en Nieuw-Einde, door Heerlens burgemeester.
- 5 jan. Mr J. M. W. Camps, advocaat te Heerlen, bekend ook om zijn grote sociale activiteiten, op 79-jarige leeftijd overleden.
- 12 jan. Herman Adams (Herm I) uitgeroepen tot stadscarnavalsprins van Heerlen.
- 15 jan. Opening tentoonstelling van werken van de tekenaar Opland (Rob Wout) in de Heerlense stadsschouwburg door de burgemeester van Heerlen.
- 17 jan. Afscheid van A. W. J. Braun, directeur Boerenleenbank Schaesberg, i.v.m. pensionering.
- 18 jan. Afscheid van pater Th. A. M. Simons uit Heerlen, klooster St. Bernardinus, de nieuw gekozen provinciaal overste van de Franciscanen in Nederland.
- 18 jan. Officiële opening van het sedert 1971 in gebruik zijnde Centrum voor Vorming en Opleiding De Putgraaf, Heerlen, door mr J. P. M. Weusten, directeur Onderwijs en Vorming Werkende Jongeren van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
- 18 jan. Benoeming van P. J. G. Houben uit Nieuwenhagen tot directeur van het Bureau der Katholieke Schoolvereniging Heerlen.
- 18 jan. Viering gouden apothekersjubileum van dr E. C. M. J. Hollman, Akerstraat 132, Heerlen.
- 19 jan. Huldiging van Arnold Lammeretz, generaal van de schutterij St Sebastianus te Heerlen, i.v.m. zijn 50-jarig lidmaatschap van die schutterij.
- 19 jan. Burgemeester drs F. J. W. Gijzels wordt als ere-kolonel opgenomen in de schutterij St Sebastianus te Heerlen.
- 19 en 20 jan. Viering gouden bestaansfeest postduivenvereniging „De Vliegende Bode”, Vrusschemig-Heerlen.

- 22 jan. Beëdiging van mevrouw mr A. H. S. M. Lückers-Bergmans uit Heerlen als lid van de Tweede Kamer; zij neemt in de K.V.P.-fractie de plaats in van de onlangs overleden Jan Heymans.
- 30 jan. Kantonrechter mr J. J. M. G. Tacken te Heerlen heit eerste paal voor het nieuwe kantongerechtsgebouw op het terrein van het voormalige belastingkantoor aan de Akerstraat, Heerlen.
- 2 feb. Feestviering i.v.m. gouden bestaan Internationale Autobusonderneming (I.O.A.), Nieuwenhagen; tevens viering 50-jarig jubileum van ondernemer W. J. Römken.
- 6-8 feb. Feestviering bij gelegenheid van afscheid van zuster Alphonse, directrice Opleidingsschool voor Kleuterleidsters St Clara, Klompstraat, Heerlen, i.v.m. pensionering.
- 13 feb. Officiële opening „Winkel van Sinkel” (gebruikte kleding en meubilair), Geleenstraat 74, Heerlen, door de echtgenote van Heerlens burgemeester; dit is een van de eerste projecten van de pas opgerichte Heerlense „Stichting Samenwerking”.
- 15 feb. Officiële opening nieuwe Bestuurscentrum Brunssum, Lindeplein, door de Commissaris der Koningin; tevens ingebruikname ruimten van de openbare leeszaal en bibliotheek in hetzelfde gebouw.
- 28 feb. Afscheid van directrice C. Jager van het Sterrehuis, Heerlerbaan-Heerlen, i.v.m. pensionering.

DE HAAN VAN OIRSBEEK

Wie kan inlichtingen verstrekken over het ontstaan en de functie van het hierbij afgebeelde voorwerp, voorstellende een haan met kruis, van ijzer. Het werd gevonden bij de afbraak van de waterstaatskerk van Oirsbeek in 1952.

REDACTIE